

УДК 379.8:316.346.2

ПРОБЛЕМА ДОЗВІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНОГО ЗНАННЯ

Гончаренко О.В., к. пед. н.,
викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті здійснено аналіз проблеми дозвілля як соціально-культурного явища через призму гендерного знання. Автор демонструє вплив гендерних норм і стереотипів на вибір індивідом виду дозвілля відповідно до статі, умовну належність дозвіллевих практик чоловіків і жінок до публічної або приватної сфер життєдіяльності, детермінованість чоловічого та жіночого дозвілля соціально-економічною нерівністю статусних позицій представників різних статей у суспільстві тощо.

Ключові слова: дозвілля, гендер, гендерні стереотипи, гендерна нерівність.

В статье осуществлен анализ проблемы досуга как социально-культурного явления через призму гендерного знания. Автор демонстрирует влияние гендерных норм и стереотипов на выбор индивидом вида досуга в соответствии с полом, условную принадлежность досуговых практик мужчин и женщин к публичной или частной сфере жизнедеятельности, детерминированность мужского и женского досуга социально-экономическим неравенством статусных позиций представителей разных полов в обществе.

Ключевые слова: досуг, гендер, гендерные стереотипы, гендерное неравенство.

Honcharenko O.V. A PROBLEM OF LEISURE IN CONTEXT OF GENDER KNOWLEDGE

In the article the analysis of problem of leisure is carried out as the sociocultural phenomenon through the prism of gender knowledge. An author demonstrates influence of gender stereotypes on a choice the individual of type of leisure in accordance with sex, conditional belonging of leisure practices of men and women to the public or private spheres of vital functions, determinism of masculine and woman leisure by socio-economic inequality of status positions of representatives of the different articles in society.

Key words: leisure, gender, gender stereotypes, gender inequality.

Постановка проблеми. Сучасний світ і життя в ньому настільки складні, що треба бути готовим до всього. Процес особистісного розвитку на сучасному етапі відбувається в ситуації набагато більшої, ніж раніше, соціальної варіативності і невизначеності різноманіття видів діяльності, соціальних ролей і т.п. При цьому подібна різноманітність та динамічність суспільного життя все частіше вступають у протиріччя з тими традиційними (патріархальними за своїм змістом) вимогами і приписами, які за звичкою продовжують адресувати людям жіночої або чоловічої статі. Іншими словами, існуючі гендерні норми і стереотипи вже мало відповідають реальній дійсності.

Особливий інтерес у цьому контексті становить пошук нових рішень у напрямку переоцінки значення дозвілля як соціокультурного явища в житті чоловіків і жінок. Дозвілля, що виконувало протягом багатьох років роль додатка виробничої сфери, стає все більш широким аспектом соціально-культурної діяльності, де відбувається самореалізація творчого й духовного потенціалу особистості. Проте є підстави стверджувати, що гендерні норми і стереотипи, які визначають статусні характеристики чоловіків і жінок, закріплюючи

домінуюче становище перших і дискримінаційні практики щодо останніх, призводять до гендерно зумовлених дозвіллевих практик і можливостей для особистісного розвитку індивіда залежно від статі.

З огляду на зазначене актуальним видається переосмислення і вироблення нових підходів до аналізу питань, пов'язаних із кількісною та якісною характеристикою чоловічих і жіночих дозвіллевих практик, усвідомлення того, що не існує суто чоловічого чи жіночого дозвілля. Дослідження дозвілля в контексті гендерного знання передбачає фокусування на різних аспектах даного явища: різноманітті дозвіллевих практик жінок та чоловіків; гендерній нерівності як причини і водночас продукту певного розподілу вільного часу жінок та чоловіків; чинниках вибору тих чи інших дозвіллевих практик жінками та чоловіками; зв'язок дозвілля жінок і чоловіків з їхньою зайнятістю та залученістю до приватної чи публічної сфери життя суспільства тощо.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема соціального значення дозвілля для розвитку людини у вільний час привертає увагу спеціалістів різних галузей наукового знання, зокрема соціологів (В. Балахтар, В. Піча, Н. Цимбалюк та ін.), культурологів (М. Аріарський, В. Кірсанов,

І. Петрова та ін.), педагогів (І. Белецька, В. Бочелюк, А. Воловик, В. Воловик та ін.), соціальних педагогів (О. Безпалько, І. Зверева, Н. Максимовська, О. Рассказова, А. Рижанова та ін.) та інших. Аналіз наукової літератури свідчить, що, незважаючи на досить об'ємну джерелознавчу базу з проблем дозвілля, нині бракує досліджень, які б аналізували досліджувану проблему з позиції гендерного підходу. Лише певною мірою досліджено гендерні аспекти дозвіллевих практик чоловіків і жінок (К. Адамська, І. Карабедова, Т. Міщенко та ін.).

Постанова завдання. Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі гендерного підходу піддати аналізу проблему дозвілля чоловіків і жінок як соціально-культурного явища, яке зумовлює дискримінаційні прояви в дозвіллевій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні науковці визначають поняття «дозвілля» як діяльність людини, спрямовану на отримання задоволення, самореалізацію та самовираження. Дозвілля має такі специфічні ознаки, як: свобода вибору дозвіллевої діяльності, добровільність участі, свобода від обов'язків – дозвілля передбачає звільнення людини від тих функцій, які покладають на неї різні соціальні інститути (сім'я, школа, церква, суспільство); бажання отримання задоволення, розваги та відпочинку, урізноманітнення життя (в дозвіллевій діяльності важливим виступає не результат, а можливість вільної реалізації функціональних можливостей – фізичних, інтелектуальних, емоційних тощо); компенсаційність дозвілля – виявляється в самоствердженні та реалізації тих творчих потенцій людини, які не можуть розкритися в професійно-трудовай, суспільній, освітній, сімейній сферах [7, с. 7–8].

Дозвілля як соціально-культурна категорія є об'єктом наукового інтересу. Філософія досліджує дозвілля як вільний час та вільний простір для здійснення специфічних соціальних процесів, аналізуючи витoki виникнення вільного часу, його соціальну цінність і взаємозв'язок із часом робочим. Соціологія здійснює кількісний та статистичний аналіз провідних дозвіллевих тенденцій, аналізує залежність дозвіллевої поведінки людини від соціальних чинників (віку, статі, освіти, сімейного стану, соціального статусу, професії, умов проживання тощо). Психологія звертає увагу на потреби і мотиви, що визначають поведінку та вчинки людини в час дозвілля. Окремі аспекти дозвілля вивчаються й педагогами, оскільки одним з основних завдань педагогіки є розвиток соціальної активності і творчого потенціалу особистості, організації різноманітних форм

дозвілля та відпочинку, створення умов повної самореалізації особистості у сфері дозвілля [2].

На сучасному етапі зростає число досліджень, які концептуалізують гендер в умовах сучасного суспільства, що має чітко виражену гендерну структуру, що відбивається на різних життєвих практиках чоловіків і жінок, зокрема дозвіллевих. Аналіз чоловічого і жіночого дозвілля в контексті гендерного знання демонструє, що на його специфіку значний вплив мають гендерні стереотипи – стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче/маскулінне» і «жіноче/фемінне» [6].

Гендерні стереотипи часто породжують занадто умовне й спрощене уявлення про чоловіків і жінок, формують очікування та установки відносно інших, сприяють спрощеному сприйняттю, позбавляють переваг, пов'язаних із пізнанням особистості. Отже, актуалізація гендерного аспекту дозвілля чоловіків й жінок уможливорює аналіз питань, пов'язаних із кількісною та якісною характеристикою чоловічих і жіночих дозвіллевих практик, які, у свою чергу, відображають і відтворюють відкриту або приховану гендерну нерівність у сфері дозвілля.

Так, згідно зі стереотипними уявленнями про закріплення сімейних і професійних ролей за статтю для жінок провідною роллю вважається сімейна, для чоловіків – професійна. Проте сучасні жінки – не тільки домогосподарки, вони нарівні із чоловіками активно задіяні у сфері зайнятості. Такий стан речей породжує гостру проблему для сучасних жінок – поєднання професійної зайнятості і завантаженості в приватній сфері (окрім основної оплачуваної праці, вони змушені виконувати додаткову неоплачувану роботу, пов'язану з домогосподарством), що обмежує їхні можливості для особистісного розвитку на дозвіллі.

Нерівний розподіл обов'язків у сім'ї значно впливає на брак вільного часу в жінок, адже традиційно саме вони значно більше часу витрачають на хатню роботу (приготування їжі, прибирання, прання, прасування та ін.), ніж чоловіки. Безперечно, чоловіки також витрачають деякий час на «домашні» справи, проте кількісні дані свідчать про нерівномірний розподіл хатніх обов'язків

між чоловіками і жінками (наприклад, за даними досліджень українські чоловіки витрачають на хатню роботу від 1 до 15 годин на тиждень, натомість жінки – від 5 до 30 годин, тобто в 3 рази більше [9]). Варто зауважити, що нерівність у сфері домашньої праці стосується передовсім заміжніх жінок, які працюють і мають дітей. Причому

зі збільшенням кількості дітей у сім'ї значно збільшується й обсяг хатньої роботи в жінки, який залежить від віку дітей. Навіть свята в деяких сім'ях перетворюються для жінки на роботу.

Тому в жінок, які й досі перебувають у полоні традиційного стереотипу про більшу відповідальність жінок за приватну сферу та суспільне очікування бути хорошою господинею й матір'ю, залишається мало часу для дозвілєвої діяльності. Нерівність у доступі жінок порівняно з чоловіками до дозвілля означає вимушену фізичну нездатність жінок встигнути виконати і хатню роботу, і виокремити час на дозвілля. Отже, необхідність поєднання жінками трудової діяльності, самореалізації в професії з неоплачуваною домашньою роботою перетворилася в норму сучасності, що значно знижує можливість повноцінного відпочинку та активного дозвілля.

Показовими в даному контексті є результати опитування Інститутом соціології НАН України наших співвітчизників і співвітчизниць стосовно їхнього ставлення до гендерних питань у різноманітних сферах життєдіяльності, зокрема у сфері дозвілля. Цікаве та веселе дозвілля виявилось важливим для 15% чоловіків і лише для 6% жінок. Отже, виходячи з реалій «подвійної» завантаженості, українські жінки більше зосереджують свої зусилля навколо турботи про власних дітей (70% жінок проти 40% чоловіків), ведення домашнього господарства та забезпечення спокою і затишку в сім'ї (41% жінок проти 21% чоловіків) [1, с. 74].

Гендерна нерівність у сфері дозвілля проявляється не лише в кількісному вимірі (обсяг часового ресурсу), а і в якісній характеристиці дозвілєвих практик, що притаманні чоловікам і жінкам. Із цього приводу дослідниці (зокрема, К. Адамська та ін.) зауважують, що на зміст дозвілєвої діяльності впливає приписування «належних» якостей жінці (ніжність, покірність, мрійливість) та чоловікові (сила, ініціативність, підприємливість), що надає чіткого гендерного забарвлення певним видам хобі та занять у вільний час. Відповідно до цього представники «сильної» статі проявляють більшу дозвілєву активність – відвідування спортивних заходів, заняття спортом, туристичні походи, виїзди на природу, рибальство, полювання, гра в більярд та боулінг тощо.

Натомість жінки, які проводять значну частину життя в сім'ї, практикують більш пасивні форми дозвілєвої діяльності. Наприклад, вишивання є типовою жіночою дозвілєвою практикою, що в певній мірі символізує пасивність, терпіння, спокій, відображає ознаки «справжньої жінки», місце якої – в приватній домашній сфері. Пере-

довсім заміжні жінки, життя яких нерозривно пов'язане з піклуванням про чоловіка і дітей, виявляються позбавленими активного, розвиваючого, якісного дозвілля і схильються до спокійного, «домашнього» дозвілля. Хоча активне і змістовне дозвілля залишається для них бажаним [1, с. 9].

Ще одним виявом відтворення гендерної нерівності в суспільстві є соціальне «легітимізування» певних спортивних занять на дозвіллі для жінок. Хоча, як зауважують С. Кришталь та Т. Марценюк, за останні десятиліття участь жінок у «традиційно» чоловічих видах спорту – футболі, баскетболі, шахах – стала більш прийнятною та такою, що сприймається як належне, жінки й надалі зазнають певного суспільного нерозуміння, осуду та висміювання у випадку вибору спортивного дозвілля [5].

Гендерний аналіз дозвілєвих практик чоловіків і жінок демонструє їх умовну належність до публічної або приватної сфер життєдіяльності. «Чоловіче» дозвілля в переважній більшості передбачає перебування поза домом, спілкування зі знайомими, друзями. Зокрема, риболовля є типовим чоловічим видом проведення дозвілля, під час якого чоловік перебуває в компанії з іншими чоловіками, завжди відбувається поза домом, за відсутності представниць жіночої статі, тобто є прикладом «публічності» чоловіка як своєрідної норми.

Натомість жінкам більш притаманні «домашні» форми дозвілля – читання, рукоділля, шиття та ін. Хоча в жінки також є своя невелика «публічна сфера» для проведення дозвілля – театри, виставки, кафе, центри краси тощо, але вона в переважній більшості поєднується зі стереотипними уявленнями про жінок. Зокрема, прихильність саме жіночої аудиторії до відвідування театрів та виставок асоціюється з переживаннями, отриманням нових емоцій, новими враженнями. До того ж, часто походить в театр або на виставки жінки здійснюють разом із дітьми у виховних, освітніх цілях, що також пояснює високий рівень зацікавленості жінок у такому дозвіллі. Навіть відвідування жінками центрів краси є наслідком не реальної більшої, ніж у чоловіків, необхідності в догляді за собою, а результатом соціально сконструйованого стереотипу, що саме жінка є уособленням краси, а тому має цю турбуватися про свій зовнішній вигляд [1, с. 9].

Розбіжності у виборі дозвілля також детерміновані й соціально-економічною нерівністю статусних позицій чоловіків і жінок у суспільстві (у чоловіків він, як правило, вищий за жіночий). Як відзначає дослідниця

І. Карабедова, «сучасні реформи призвели до того, що сам зміст дозвілля став

критерієм гендерного аспекту і критерієм соціальної стратифікації суспільства». За її спостереженнями якісне та активне дозвілля, платні дозвіллієві послуги виявляються доступними переважно для забезпечених верств населення, причому більш активними у витратах на відпочинок виступають молоді чоловіки. Хоча і серед заможних жінок користуються популярністю відвідування концертів клубів, кафе та інших дозвіллевих установ, проте споживанню платних дозвіллевих послуг надають перевагу представниці молодого покоління. Натомість молоді жінки з менш статусних прошарків виявляються фактично обмеженими у сфері дозвілля [4, с. 194–195]. Отже, дозвілля в контексті бідності та домашньої завантаженості жінок стає символом влади і більшої економічної забезпеченості чоловіків.

Не менш важливим у контексті гендерного аналізу дозвіллевих практик є врахування суб'єктивного сприйняття жінками та чоловіками свого дозвілля. Залишаючись відданими традиційним гендерним ролям, жінки і чоловіки під час вибору дозвілля можуть не зважати на те, чи приносить воно їм задоволення, саморозвиток, відпочинок, а надавати перевагу тому виду дозвіллевої діяльності, який виражає їх як фемінних жінок та маскулітних чоловіків. Керуючись цим підходом, К. Адамська припускає, що навіть маючи бажання грати в комп'ютерні ігри чи грати у футбол, жінки радше будуть читати, переглядати телепередачі чи вишивати, а чоловіки, навіть якщо мають бажання подивитись романтичний фільм, радше займатимуться спортом, проводитимуть час із друзями та колегами [1, с. 8].

Теоретичні висновки щодо розподілу дозвіллевих практик підтверджують дані соціологічних досліджень культурно-дозвіллевих практик населення сучасної України. Аналізуючи результати низки опитувань, І. Петрова засвідчує гендерні відмінності у сфері дозвілля українців та українок. Наразі такий вид дозвіллевих занять, як читання художньої літератури та журналів, притаманний 47% жінок та 31% чоловіків. У свій вільний час працюють, зокрема, в саду або на городі більше жінок (42%), ніж чоловіків (25%). Жінки також набагато частіше за чоловіків спілкуються з близькими, ходять у гості та самі приймають гостей (56% проти 37% у чоловіків). Наші співвітчизниці вдвічі активніше за представників чоловічої статі відвідують клуби і парки культури, театри, виставкові зали та картинні галереї. Натомість юнаки частіше за своїх ровесниць бувають у барах та на дискотеках (36% проти 26% дівчат). Чоловіки також більше займаються ремонтом та облаштуванням помеш-

кання (30% проти 23% жінок). В Україні, як і в інших європейських країнах, представники чоловічої статі більше займаються спортом – 21% чоловіків на протизагу 10% жінок [8, с. 111].

Висновки. Отже, аналіз дозвіллевих практик чоловіків і жінок у контексті гендерного знання доводить дискримінаційні прояви у сфері дозвілля. Домашня робота і низький соціальний статус жінок призводять до відкритої або прихованої гендерної нерівності у сфері дозвілля, яка є водночас і причиною, і результатом гендерно зумовлених можливостей для особистісного розвитку чоловіків і жінок. На відміну від чоловіків, які мають більш вільний доступ до активного і цікавого дозвілля, жінки стикаються з гендерно забарвленими «перешкодами» у виборі тих чи інших дозвіллевих занять: матеріальними (брак вільного часу, обмеженість у фінансових можливостях та ін.); культурними (сімейні обов'язки, соціальні норми, неформальні суспільні правила та цінності та ін.); індивідуальними (особиста невпевненість у власних силах, що культивується в жінці суспільством; небажання руйнувати соціально прийнятний імідж ремінної жінки, ніжної дружини і відповідальної матері та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамська К. Гендероване дозвілля: чому жінки і чоловіки по-різному проводять вільний час? / К. Адамська // Гендерний журнал «Я». – 2014. – № 1(35). – С. 7–10.
2. Балахтар В.В. Наукові підходи до класифікації дозвілля / В.В. Балахтар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://confcontact.com/20110531/pe_balahtar.htm.
3. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / за ред. Ю.І. Саснка. – К. : ВАІТЕ, 2007. – 145 с.
4. Карабедова І. Особенности гендерного аспекта досуга в современном российском обществе / И. Карабедова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013. – № 5(21). – С. 194–196.
5. Кришталь С. Жінки у шаховому спорті, або грай як Полгар / С. Кришталь, Т. Марценюк // Гендерний журнал «Я». – 2012. – № 1(29) : «Гендер і спорт». – С. 14–17.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 1997. – 688 с.
7. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах / І.В. Петрова. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.
8. Петрова І.В. Культурно-дозвіллієві практики населення сучасної України: тенденції та пріоритети / І.В. Петрова // Культура і сучасність: альманах. – 2011. – № 1. – С. 108–113.
9. Цимбалюк Н.М. Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності / Н.М. Цимбалюк. – К. : ДАККІМ, 2000. – 145 с.